

SAFALTA CLASS™

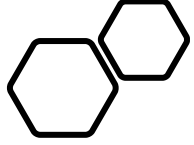
An Initiative by **अमरउजाला**

संस्कृत

प्रत्यय

CTET/ UPTET / REET

19th Jan 2021 | 11:30 AM – 01:00 AM

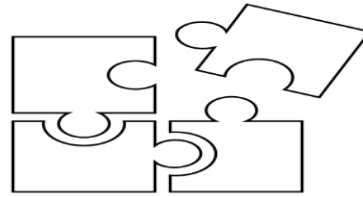
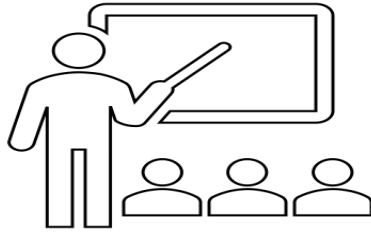
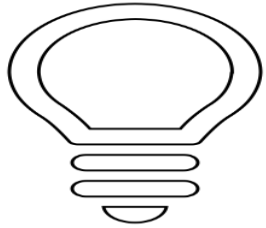

प्रत्यय

By:Raghvendra Sir

Session Flow

15 MIN

40 MIN

20 MIN

15 MIN

प्रत्यय (व्याकरण)

- प्रत्यय की परिभाषा
- धातु अथवा प्रातिपदिक के बाद जिनका प्रयोग किया जाता है, उन्हें प्रत्यय कहते हैं।
- कृ + तव्यत् = कर्तव्यम्

प्रत्ययों के भेद

- 1. कृत् प्रत्ययाः
- (1) जिन प्रत्ययों का प्रयोग धातु (क्रिया) के बाद किया जाता है, वे कृत् प्रत्यय कहलाते हैं। यथा—
- पठ् + अनीयर् = पठनीयम्

कृत् प्रत्यय मे भेद

- तव्यत् प्रत्ययः
- अनीयर् प्रत्ययः
- कित् प्रत्ययः
- तृच् प्रत्ययः
- ल्युट् प्रत्ययः
- शतृ प्रत्ययः
- शानच् प्रत्ययः

(i) तव्यत्—

धातु		प्रत्यय	=	रूप	अर्थ
पठ्	+	तव्यत्	=	पठितव्यम्	पढ़ना चाहिए
गम्	+	तव्यत्	=	गन्तव्यम्	जाना चाहिए
दृश्	+	तव्यत्	=	द्रष्टव्यम्	देखना चाहिए

(ii) अनीयर्—

पठ्	+	अनीयर्	=	पठनीयम्	पढ़ना चाहिए
दा	+	अनीयर्	=	दानीयम्	देना चाहिए
कृ	+	अनीयर्	=	करणीयम्	करना चाहिए

क्तिन् प्रत्ययः

सृज् + क्तिन् = सृष्टिः	स्तु + क्तिन् = स्तुतिः
दृश् + क्तिन् = दृष्टिः	ज्ञा + क्तिन् = ज्ञातिः
वृत् + क्तिन् = वृत्तिः	स्मृ + क्तिन् = स्मृतिः
मुच् + क्तिन् = मुक्तिः	अव + नम् + क्तिन् = अवनतिः
क्षि + क्तिन् = क्षितिः	धृ + क्तिन् = धृतिः
बुध् + क्तिन् = बुद्धिः	नम् + क्तिन् = नतिः
रम् + क्तिन् = रतिः	गम् + क्तिन् = गतिः
हन् + क्तिन् = हतिः	जन् + क्तिन् = जातिः

ल्युट् प्रत्ययः

- पच + ल्युट् = करणम्
- धाव् + ल्युट् = पचनम्
- क्रीड् + ल्युट् = धावनम्
- या + ल्युट् = क्रीडनम्
- दा + ल्युट् = यानम्
- पा + ल्युट् = दानम्
- स्था + ल्युट् = पानम्
- शी + ल्युट् = स्थानम्
- नी + ल्युट् = शयनम्
- पठ + ल्युट् = नयनम्
- पत् + ल्युट् = पठनम्
- रक्ष् + ल्युट् = पतनम्
- खाद + ल्युट् = रक्षणम्
- कथ + ल्युट् = खादनम्
- भिद् + ल्युट् = कथनम्

2. तद्धितप्रत्ययाः

जिन प्रत्ययों का प्रयोग संज्ञा, सर्वनाम आदि शब्दों के बाद किया जाता है, वे तद्धित प्रत्यय कहलाते हैं।

शिव + अण् = शैवः

उपगु + अण् = औपगवः

दशरथ + इञ् = दाशरथिः

धन + मतुप् = धनवान्

तद्धित प्रत्ययाः के भेद-

मत् प्रत्यय

ठन् प्रत्यय

तल् प्रत्यय

मत् प्रत्यय

मतुप् प्रत्ययान्तशब्दाः

प्रकृतिः	प्रत्ययः		नपुंसकलिङ्गः	पुल्लिङ्गः	स्त्रीलिङ्गः
धन	+ मतुप्	=	धनवत्	धनवान्	धनवती
गुण	+ मतुप्	=	गुणवत्	गुणवान्	गुणवती
रूप	+ मतुप्	=	रूपवत्	रूपवान्	रूपवती
ज्ञान	+ मतुप्	=	ज्ञानवत्	ज्ञानवान्	ज्ञानवती
स्पर्श	+ मतुप्	=	स्पर्शवत्	स्पर्शवान्	स्पर्शवती
फल	+ मतुप्	=	फलवत्	फलवान्	फलवती
हिम	+ मतुप्	=	हिमवत्	हिमवान्	हिमवती
गो	+ मतुप्	=	गोमत्	गोमान्	गोमती
श्री	+ मतुप्	=	श्रीमत्	श्रीमान्	श्रीमती

ठन् प्रत्यय

शब्द	इनिँ प्रत्ययः	इनिप्रत्ययान्तः	पुँल्लिङ्गशब्दरूपः
धन	+ इन् =	धनिन्	धनी
क्रोध	+ इन् =	क्रोधिन्	क्रोधी
दण्ड	+ इन् =	दण्डिन्	दण्डी
बल	+ इन् =	बलिन्	बली
गुण	+ इन् =	गुणिन्	गुणी
सुख	+ इन् =	सुखिन्	सुखी
दुःख	+ इन् =	दुःखिन्	दुःखी
माया	+ इन् =	मायिन्	मायी
शाला	+ इन् =	शालिन्	शाली
माला	+ इन् =	मालिन्	माली
पताका	+ इन् =	पताकिन्	पताकी
वीणा	+ इन् =	वीणिन्	वीणी
वर्ण	+ इन् =	वर्णिन्	वर्णी
पुष्कर	+ इन् =	पुष्करिन्	पुष्करी

तल् प्रत्यय

शब्द	त्व/तल् प्रत्ययः	त्व प्रत्ययान्तरूपः	तल् प्रत्ययान्तरूपः
मनुष्य	+ त्व/तल्	मनुष्यत्वम्	मनुष्यता
शिशु	+ त्व/तल्	शिशुत्वम्	शिशुता
गुरु	+ त्व/तल्	गुरुत्वम्	गुरुता
लघु	+ त्व/तल्	लघुत्वम्	लघुता
देव	+ त्व/तल्	देवत्वम्	देवता
पशु	+ त्व/तल्	पशुत्वम्	पशुता
कृष्ण	+ त्व/तल्	कृष्णत्वम्	कृष्णता
जड	+ त्व/तल्	जडत्वम्	जडता
दीर्घ	+ त्व/तल्	दीर्घत्वम्	दीर्घता
क्षुद्र	+ त्व/तल्	क्षुद्रत्वम्	क्षुद्रता
कवि	+ त्व/तल्	कवित्वम्	कविता
पटु	+ त्व/तल्	पटुत्वम्	पटुता
कृश	+ त्व/तल्	कृशत्वम्	कृशता

3. स्त्रीप्रत्ययाः

जिन प्रत्ययों का प्रयोग पुल्लिंग शब्दों को स्त्रीलिंग में परिवर्तित करने के लिए किया जाता है, वे स्त्री प्रत्यय कहलाते हैं।

स्त्री प्रत्ययाः के भेद

टाप् प्रत्ययः

टाप् प्रत्ययः

डीप् प्रत्ययः

शब्द+टाप् प्रत्ययः टाप्प्रत्ययान्तः शब्दः

अज + टाप् अजा

अश्व + टाप् अश्वा

मन्द + टाप् मन्दा

ज्येष्ठ + टाप् ज्येष्ठा

कृपण + टाप् कृपणा

शब्द+टाप् प्रत्ययः टाप्प्रत्ययान्तः शब्दः

शूद्र + टाप् शूद्रा

चटक + टाप् चटका

वत्स + टाप् वत्सा

कनिष्ठ + टाप् कनिष्ठा

क्षत्रिय + टाप् क्षत्रिया

* टाप्-प्रत्ययान्तशब्देषु क्वचित् अकारस्य इकारः भवति । यथा—

मूषक + टाप् मूषिका

सर्वक + टाप् सर्विका

बालक + टाप् बालिका

मामक + टाप् मामिका

कारक + टाप् कारिका

साधक + टाप् साधिका

डीप् प्रत्यय

वैनतेय + डीप्

वैनतेयी

कुम्भकार + डीप्

कुम्भकारी

पार्वत + डीप्

पार्वती

औत्स + डीप्

औत्सी

आक्षिक + डीप्

आक्षिकी

लावणिक + डीप्

लावणिकी

यादृश् + डीप्

यादृशी

इत्वर + डीप्

इत्वरी

**Don't Forget to Like /
Comment & Share this
video**

www.Youtube.com/safaltaclass

www.Facebook.com/safaltaclass

www.Instagram.com/safaltaclass

Google Play
Store

SAFALTACLASS